

ZA SYSTEMATICKÉ ROZVÍJENÍ ČESKOSLOVENSKÉ PRÁVNÍ ARCHEOLOGIE x)

Karolina Adamová

Humanitní vědy se zpravidla zabývají spíše jevy doloženými v textech než hmotnými památkami minulosti. Je tomu tak i v případě právní historie. Právní život minulosti je však dokumentován nejen prameny psanými, ale i prameny hmotnými, pokud se dochovaly v souvislosti s uplatňováním psaného i obyčejového práva. Tyto hmotné prameny jsou předmětem pozornosti právní archeologie, vědního oboru, který si všímá především funkční stránky právněarcheologických objektů. Ve vztahu k právní historii můžeme považovat právní archeologii za její součást a také za její pomocnou vědu.

Zdá se, že zatím nejdále dospěla právní archeologie německá. Tento závěr je však do jisté míry relativní. Do Československa pochopitelně nejvíce pronikly, vzhledem k jeho poloze a historickým okolnostem, výsledky právní archeologie německé. Naproti tomu počátky, rozvoj a současný stav právní archeologie v jiných zemích nejsou u nás ještě dostatečně známy.

V Německu se právní archeologie rozvíjela třemi směry. První byla *iurisprudentia picturata*. Předmětem zájmu zde byly ilustrace s právními náměty, obsažené zvláště v Saském zrcadle. Druhým směrem byla *iurisprudentia symbolica* zabývající se právním významem gest a různých jednání. Třetí směr se týkal hmotných užitkových předmětů a jejich právněhistorického významu.

Zakladatelem moderní právní archeologie v Německu byl Karl von Amira. Byl prvním, kdo vymezil okruh bádání právní archeologie a úkoly této vědy. Jeho základní prací je *Grundriss des germanischen Rechts*, první vydání r. 1889, třetí vyd. r. 1913. Amirovým pokračovatelem byl Claudius von Schwerin, který vydal *Einführung in die Rechtsarchäologie*, Berlin-Dahlem 1943, což měla být první část trojdílného celku. K napsání této práce použil Schwerin jen velmi málo podkladových materiálů zanechaných Amirou. Další dva díly měly být zcela zpracovány podle Amirových záznamů. Druhý díl měl obsahovat soupis archeologickoprávních pramenů a třetí soustředit fotografický materiál. Podle Amiry a Schwerina se právní archeologie zabývá hmotnými prameny, památkami movitými a nemovitými (*Gebrauchsgegenstände*) a nehmotnými prameny (různá gesta, symbolické činnosti, držení těla). Druhá skupina pramenů se po-

x) Vypracováno za vedení prof. dr. V. Vaněčka s částečným použitím materiálů J. Koutousova vzniklých pod tímž vedením.

dle autorů dělila ještě na jednání spjatá s použitím hmotných předmětů (Gebrauchshandlungen) a jednání, při kterých se žádných hmotných předmětů neužívalo (Formalhandlungen). Amira a Schwerin považovali právní archeologii za složku právní historie, nikoli za její pomocnou vědu.

Vedle vlastních zakladatelů německé právní archeologie je třeba v této souvislosti jmenovat Jacoba Grimma a jeho *Deutsche Rechtsaltertümer* (Göttingen 1828), E.Künnsberga, W.Funka a F.Heinemanna. Významnou prací je C.Borchlinga *Rechtssymbolik im germanischen und römischen Recht*, Darmstadt 1965 a C.Puetzfelda *Deutsche Rechtssymbolik*, Berlin 1936. V Rakousku se právní archeologii věnuje H.Baltl (*Rechtsarchäologie des Landes Steiermark*, 1957). Ve Francii položili základy k právní archeologii J.Michelet v díle *Origines du droit français dans les symboles et les formules du droit universel* (1837) a M. Chassan v *Essai sur la symbolique du droit* (1847).

Významným přínosem pro právní archeologii je vznik Výzkumného ústavu pro právní archeologii v Curychu (*Forschungsstelle für Rechtsprache, Rechtsarcheologie und Rechtliche Volkskunde beim Rechtswissenschaftlichen Seminar der Universität Zürich*) pod vedením K.S.Badera.

Jugoslávským reprezentantem právní archeologie je J.Žontar, který v r.1956 uveřejnil soupis právněarcheologických památek nacházejících se na území Jugoslávie.

Pro Polsko je třeba ze současné doby zejména vyzvednout iniciativu W.Maisela,¹⁾ který vychází z prací Amiry a Schwerina. Zcela se však jejich systematiky nepřidrží, rozšiřuje jejich koncepci a doplňuje je. Ve své práci uvádí vědecká díla různých autorů cizích zemí. Tím, že se nezaměřuje jen na Německo jako většina autorů, podává širší a ucelenější pohled na vývoj a současný stav právní archeologie.

V Československu existují velmi četné právněarcheologické památky a již i literatura s právněarcheologickou tematikou. Počátky právní archeologie lze tu spojit se jménem B. Balbína a s jeho dílem *Miscellanea historica regni Bohemiae* vycházejícím od roku 1679. Nelze také opomenout "otce české archeologie" K.J. Bienera z Bienenberka, který v 2.pol.18.století sbíral staré listinné i hmotné památky a M.Kalinu, z Jänthensteinu s dílem *Böhmens heidnische Opferplätze, Gräber und Alterthümer* (1836). Dále je třeba uvést V.Krolmusa, který ve svých počátcích spolupracoval s M. Kalinou (viz "Kněze Krolmusa archeologické pátrání a výtěšky", *Památky archeologické*, svazek I-IV). Zásluhy o právní archeologii získal si také A.F. Rybička (Skutečský). *Časopis Českého muzea* přinesl již roku 1845 jeho výpisky z archivu chrudimské-

¹⁾ W. M a i s e l, "Archeologie prawnicza", *Czasopismo prawnohistoryczne*, XIX, 2., str., Poznań 1967.

ho obsahující mj. také Řehole právní B. Ropala z Riffemberku, které mu daly podnět ke sbírání českých právních přísloví. Je třeba také věnovat pozornost Rybičkovým pracím z oboru heraldiky (Arch. Pam. 1862, 73, 74, 84), již proto, že je nutné vyjasnit její poměr k právní archeologii. Přínosem k právněarcheologické tematice je i patnáctisvazkové dílo Hraď, zámky a tvrze české od A. Sedláčka, které začaly vycházet roku 1881.

Ve 20. století se u nás zabýval právní archeologií zejména R. Horna, autor význačné monografie Pranýř vydané v r. 1941. Je to přehledná studie o některých zachovaných pranýřích na území Československa a sousedních států. V překladu dočkala se dokonce i vydání v Rakousku.²⁾ Mnoho závažných podnětů právněarcheologického charakteru obsahují práce V. Vaněčka.³⁾ Na podzim roku 1967 se na právnické fakultě v Praze při katedře dějin státu a práva utvořila pracovní skupina, která pod vedením prof. Vaněčka začala systematicky studovat problematiku právní archeologie.

Přehlížíme-li materiál u nás až dosud v literatuře shromážděný, shledáme, že velmi cenné stati publikovaly zvláště časopisy Český lid, Právník,⁴⁾ Časopis Českého muzea a různé časopisy regionální. Písemné prameny a fotografie právněarcheologického charakteru se nacházejí ve Státním ústavu památkové péče v Praze, v Ústavu ČSAV pro etnografii a folkloristiku v Praze, v Ústředním archívu ČSAV a v četných muzeích, různých kulturních střediscích a ústavech na území ČSSR. V muzeích, na zámcích a pod. jsou i cenné hmotné památky, obrazy a rytiny právněarcheologické povahy. Pomocnými materiály při bádání v oboru právní archeologie jsou speciální bibliografie, naše⁵⁾ a zahraniční.⁶⁾

Pro účely archeologickoprávního bádání v Československu je možno rozdělit archeologické právní prameny (objekty, předměty) podle jejich funkce do čtyř skupin: a) ústavně a administrativněprávní; b) majetkověprávní; c) trestněprávní; d) soudněprocesní (netrestní).

²⁾ R. H o r n a, Der Pranger in der Tschechoslowakei, Graz 1965.

³⁾ Zvláště V. V a n ě ě k, Počátky práva a státu v Československu, Praha 1946.

⁴⁾ Zde vyšla např. stať F. N o v o t n ě h o, Symboly v právu, roč. 51, 1912, str. 653-669, 689-705, značně ovlivněná K. Amírou.

⁵⁾ L. K u n z, Soupis Zíbrtova Českého lidu, Praha 1960. - V. K a r b u s i c k ý, Soupis etnografických a folkloristických příspěvků v Časopise Českého muzea, Praha 1961. - L. K u n z, Česká etnografie a folkloristika v letech 1945-1952, Praha 1954. - R. J e ř á b e k, četné bibliografické práce týkající se zejména oblastních časopisů na Moravě.

⁶⁾ Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens, Berlin und Leipzig, od r. 1927. Manuel de Folklore français, Paris, 1935 a 1943. - M. L u r k e r, Bibliographie zur Symbolkunde, Baden-Baden 1968. Introduction bibliographique à l'histoire du droit à l'éthnologie juridique, ed. J. Gilissen, Bruxelles, vychází od r. 1963.

Do první skupiny spadají symboly moci vládní a výkonné, tedy korunovační klenoty, úřední hole, meče, korouhve a praporce, rychtářská "práva", ferule různých cechů, obecní "obsílky", služební uniformy. Dále se sem řadí některé architektonické památky, např. sídla vládních činitelů, budovy sněmů a místa sněmovních shromáždění, mýta, celnice, solnice, staré pošty a mincovny. Je možno zde uvést také zvony a poukázat na jejich význam v právu.⁷⁾ Nutné je sem zařadit i tzv. rolandy, což je aktuální problematika také v Československu.⁸⁾ Sochy toho či podobného typu se nacházejí v Praze, v Litoměřicích a v Hostinném. Zda se jedná skutečně o rolandy, je třeba ještě prokázat.

Do skupiny majetkověprávní řadíme vše, co označuje hranice nemovitého majetku, mezníky,⁹⁾ vzory měr a vah,¹⁰⁾ rabuše neboli vrubovky¹¹⁾ a některé jiné předměty týkající se bezprostředně majetkového práva. Lze sem snad zařadit i některé figurky železných krav (dobytka),¹²⁾ které se nacházejí např. v muzeích v Plzni, v Pardubicích a v Českých Budějovicích. Do této skupiny předmětů by patřily i věchty, víchy a víšky.¹³⁾

7) E. W o h l h a u p t e r, Die Glocke im Recht, 1936; E. L i p p e r t, "Glockenläuten als Rechtsbrauch", Das Rechtswahrzeichen 3, Freiburg 1939 (viz níže podrobněji).

8) C. M e r h o u t, Bruncvík na Karlově mostě, Praha 1941. - V Německu se již problematika rolandů dočkala systematického zpracování archeologickoprávního. Vedle starší práce K. H e l d m a n n a, Die Rolandsbilder Deutschlands, Halle 1904, je to pojednání A. G a t h e n a, Rolande als Rechtssymbole, Berlin 1960. Podněty v tomto směru má i stať K. H. D e r ž a v i n y, "Meč Rolanda", uveřejněná 1931 v Izvestijach Akademii nauk SSSR."

9) H. J i r e š e k, O soudu mezním, ČČM, 1858, str.171-186. - L. Š t ě p á n e k - J. M a ř e š e k, Ozelenění a úprava vesnice i krajiny, Praha 1958, str.69. - K l a b o u c h J. - P r o c h á z k a V l., "Předpisy a obyčeje mezního práva", Český lid, 43, 1956.

10) A. S e d l á č e k, Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách, Praha, 1923.

11) V. B u r i a n, "Vrubovky, čili rabuše", ČL, roč.46, 1959, str.1-7; též autor "Z praxe užívání vrubovek", ČL, roč. 52, 1965, str.315-16; I. N ě m e c, "K historii vrubovek neboli rabuší", ČL, roč.49, 1962, str.187; V a n ě č e k, Počátky, str.129, 168.

12) F. L e g o, "Železná obětní zvířátka z Dolní Vltavice", ČL, roč.10, 1901, str. 143-46; J. B i s t ř i c k ý, Milotické seznamy železných krav, Slovákko, 1961, str.34-8; V. J a n o u š e k, "Původ a význam železných krav", ČL, roč.11, 1902, str.486-487; J. B l a u, Die eisernen Opfertiere von Kohlheim, (viz podrobněji níže, pozn.15). - O reálných březenech typu železných krav viz V a n ě č e k, Dějiny státu a práva v Československu, 2.vyd., 1970, str.189.

13) R. S c h m i d t - W i e g a n d, "Der "Wisch" als Bann- und Verbotzeichen, viz níže v pozn.17. Víchům u nás věnoval pozornost V a n ě č e k, Počátky práva, 1946, str.127-128, 167.

Do skupiny trestněprávní patří mučící a popravčí nástroje i místa, pranýře, katovny, budovy věznic aj.¹⁴⁾

Do skupiny soudněprocesní (netrestní) náleží předměty související se soudním řízením, včetně soudních budov a místností, oděvů soudců, používání svící v právu apod. (O licitaci při hořící svíče v českém právu městském viz Český lid, 1900, str.106-108; srov. E.Wohlhaupter, Die Kerze im Recht, Weimar, 1940).

Je otázkou, zda se má právní archeologie v Československu omezit jen na zkoumání hmotných pramenů (A.Amira se ve svém počátečním bádání v právní archeologii zaměřoval pouze na hmotné prameny) či se zabývat také symbolickým právním jednáním v duchu pozdější Amirovy a Schwerinovy systematiky. Tuto je možno považovati do značné míry za obecnou, ač je zpracována se zřetelem na Německo. S určitými úpravami je možno jí použít i jinde s ohledem na specifiku té které země. Mnoho předmětů, kterými se zabývá právní archeologie, zasahuje svým určením i do jiných oblastí vědy, např. do numismatiky, sfragistiky, heraldiky, etnografie, etnologie a folkloristiky. Úkolem právní archeologie je řešit a objasňovat předměty svého zkoumání za přispění těchto věd jako pomocných.

Je třeba také vyjasnit, do jaké míry se má právní archeologie zabývat rovněž výzkumem písemných památek, pokud jsou v nich patrné právněarcheologické aspekty. Pozornost by se tu mohla zaměřit na způsob vyjadřování, na grafickou úpravu, popřípadě na etymologii slov. Je třeba také uvážit, zdali by se do předmětu právní archeologie nedaly zahrnout i podobizny, pamětní medaile, sochy a náhrobky významných právníků a zákonodárců.

Před těmi, kteří se zabývají právní archeologií, stojí úkol osvětlit vznik archeologických právních pramenů, jejich vývoj, vzájemné vlivy, funkční význam a pořídit přehled jejich teritoriálního výskytu. Je třeba také vycházet ze zkoumání písemných, ikonografických a ikonologických pramenů, které jsou důležitými zdroji právní archeologie. Je záhodno pomýšlet i na vypracování právněarcheologického atlasu Československa. Pro další rozvoj právní archeologie by bylo vhodné, aby byla pořízena spolehlivá inventarizace právněarcheologických pramenů, a to i těch, které se snad už nezachovaly. Před právní archeologií všech zemí, tedy i Československa, pak stojí úkol srovnávání a nalezení vztahů mezi jednotlivými právněarcheologickými jevy alespoň v měřítku evropském.

¹⁴⁾ F. Č e r v e n k a, Pamětní kniha města Pardubic (z poč.19.stol.) - V souvislosti se skupinou předmětů trestněprávních stojí za zmínku i články A. K m e ř a, "Čelust človečia so zámkami", ČL, roč.11, 1902, str.353-6 a "Čeluste človechie so zámkami", čas.MSS, roč.6, 1903, str.118-119. Tyto články se týkají ojedinělých nálezů lid-

Dodatkem dodejme - alespoň ukázkou - stručnou zprávu o některých literárních příspěvcích vztahujících se k naší tematice.

O železných Kravách podává zajímavé zprávy polozapomenutý článek, pojednávající o nálezech z vesnice Uhliště (něm. Kohlheim) u Nýrska.¹⁵⁾ Jeho autor se ponejvíce setkal se železnými obětními zvířaty v jižních Čechách, a to zejména v německých obcích. Téměř v každém venkovském kostele našel oltář nebo sochu, které byly zasvěceny sv. Leonhardovi (Linhartovi). Vedle Linharta stál obvykle rytíř a před světcem klečel pastýř obklopený stádem. Sv. Leonhardovi se obětovaly figurky koní, krav apod. buď ze železa nebo z vosku. Později se místo nich kladly k oltáři voskové svíce. V kostele sv. Linharta v Uhlišti se našel dřevěný stůl na vysokých nohách a na něm stálo asi sto železných figurek dobytčat (viz fotografie, Zeitschrift f.ö.V.). Byly vyrobeny z 2-4 mm železného plechu, jejich délka se pohybovala mezi 13-18 cm, šíře trupu byla 20-23 mm. Figurky svým primitivním zpracováním připomínají umění Etrusků. Autor se při svých výzkumech nikde nesetkal s figurkami prasat, koz a ovcí. Nesetkal se rovněž s přesným názvem těchto železných zvířat. Lidé je nazývali "ajzan Vejchan". Autor sám se přiklání k názvu Opfertiere, který jasně vyjadřuje, že jde o obětiny.

Každý rok o velikonoční pondělí přišli do kostela sedláci. Podle toho, kterého dobytka vlastnili nejvíce, obětovali za zdárný vývoj svých dobytčat na oltář jeho podobu, figurku ze železa. Někdy přidali k železné figurce i peníz. Během roku docházelo také k obětování železných figurek za uzdravení nemocného zvířete. Železné figurky byly vlastnictvím kostela a byly prodávány za 2-6 kr. kostelníkem. Po obětování je kostelník odnesl od oltáře a znovu je prodal. V Uhlišti objevil autor také železné včely. Měly podlouhlý trup a 8 noh. Považuje je za specifikum Uhliště. Ve Španělsku se autor setkal s figurkami zvířátek téhož určení vyrobených dokonce ze stříbra a ze zlata.

Autor si všímá také možného vztahu železných krav k právu. Podle jeho názoru a názoru i jiných autorů nemůžeme však hledat spojení mezi železnými figurkami a právními vztahy, jak se o to řada jiných badatelů pokoušela.

Jak však vysvětlit, že dobytku, který byl mnohde kostelem dáván farníkům do užívání za určitý roční poplatek, se běžně říkalo železná kráva? Termín "železný" měl vyjádřit trvalost právního poměru mezi kostelem a farníkem, břemeno, které lpělo na farníkově rodině často po celé generace. Za užívání takovéto "železné krávy" se platila každo-

ských čelístí, ve kterých je připevněn zásek (zámký). Zda-li však mají tyto nálezy skutečně význam pro právní historii (způsob výkonu trestu?), je třeba teprve prokázat.

¹⁵⁾ J. B l a u, "Die eisernen Opfertiere von Kohlheim", Zeitschrift für österreichische Volkskunde, Vídeň 1904, str.129-40.

ročně částka, která ospovídala asi 5 % zúročení ceny krávy. (Podle záznamu v Poděbradech bylo zúročení ceny jedné krávy 6 %).

Autor uvádí, že i drůbež byla "železná", poněvadž o ní platilo totéž, co o železných kravách. Zmiňuje se také o tom, že se setkal s rozvázáním poměru ze "železné krávy". Cituje doklad z Prahy (jedná se o výnos c.k. místodržitelství) z 25.12.1867, který obsahuje povolení k rozvázání poměru ze "železné krávy", a to s odůvodněním, že po dvacetinásobném zaplacení 5 % došlo de facto k jejímu vyplacení.

Že by jako symbol jakéhosi reálného břemene, věčného závazku, byly dávány, a ještě k tomu k oltáři, železné figurky dobytčat, není podle autora nikde deloženo písmem ani obrazem.

O významu zvonu v právním životě napsala monografii německá autorka.¹⁶⁾ Podle ní se v německé řeči objevuje výraz zvon (Glocke) teprve v 7. století. Dříve se užívalo latinského slova signum a tento výraz se udržel až do 10. a 11. století v četných písemných úředních dokladech. Všeobecně se klade vznik zvonu do Itálie. Jak se dostal zvon do Německa, není známo. Ani po stránce etymologické není vznik slova Glocke vyjasněn.

Použití zvonu kostely dalo podnět k jeho svěcení. Roku 798 Karel Veliký svěcení zvonů zakázal jako pověru. Zákaz se ale nedodržel. Lid přikládal zvonění posvěcenými zvony magické kouzlo. Mělo jej chránit před démony, odvracet bouřky atp.

Velmi záhy se zvon dostal do právní sféry. Ranní kostelní zvonění bylo znamením pro počátek pracovní doby a k otevření městských bran. Večerní zvonění oznamovalo konec práce. Zavíraly se městské brány. Po večerním zvonění nemohla být již některá právní jednání (koupě, prodej) uskutečněna. Obeslaný k soudu se musel dostavit do večerního zvonění. Toto zvonění bylo také znamením k nástupu noční stráže. Večerní zvonění neslo s sebou i konec čepování, her a tanců. Podle pražského městského práva "po třetím zvonění nikdo nesmí dát nikomu pití mimo dům ani v domě". Po tomto zvonění musel mít každý chodec lucernu a zachovávat noční klid. Z důvodu zamezení požáru bylo zakázáno mezi nočním a ranním zvoněním nosit otevřené světlo. V těchto případech mělo zvonění převážně policejní charakter.

Zvony sloužily také k svolávání lidu. Zvonění bylo daleko slyšet a příkaz nebo zpráva se šířily rychleji a jednodušeji než např. pomocí

¹⁶⁾ Elisabeth L i p p e r t, "Glockläuten als Rechtsbrauch, Das Rechtswahrzeichen", Beiträge zur Rechtsgeschichte und rechtlichen Volkskunde, vydává K.S. Bader, seš.3., Freiburg im Breisgau, 1939.

hole posla. Zvon svolával k různým shromážděním, volebním (např. konšelů), soudním aj. Neuposlechnutí hlasu zvonu bylo trestáno. Platnost předpisů, zákonů, nařízení, uvedení nových mincí do oběhu - vše to vyžadovalo veřejného vyhlášení. Na shromáždění k těmto účelům byl lid svoláván zvoněním.

Propadnutí statku např. při úmrtí jeho majitele, který neměl dědiců, bylo provázáno zvoněním. Toto zvonění mělo charakter pouhého oznámení. Někdy se podle starého práva (záznam z Basileje z r.1278) konalo soudní řízení o propadnutí na statku samém a pak zvonění znamenalo svolání k tomuto jednání. Někdy zvonění neznamena svolávání k soudnímu líčení, ale oznamuje pouze jeho počátek a konec. Také se zvonilo při vynesení rozsudku, aby se každý mohl tohoto aktu zúčastnit.

Jindy zvonění souvisí s výkonem trestu. Zvonění mělo jako součást trestu veřejně oznámit "hanbu trestaného". Zvon, kterým se zvonilo při popravě delikventa měl být svých hlasem modlitbou za popraveného.

Významným svolávacím zvonek byl zvon radniční, kterým se svolávali radní k sezení. Nejstarší dochovaný záznam o tom pochází z r.1296 z mnichovské městské právní knihy. Byla stanovena délka zvonění, způsob a čas, ve kterém se mají dostavit svolaní po zvonění k sezení. Zvonění se stalo od 13. století součástí právního postupu a užívalo se ho ve světském i církevním soudnictví. Se zvoněním se často setkáváme i v českém právu.

Zvoněním se také svolávali všichni schopní k obraně v případě napadení nepřitelem, při povstání, ohni a povodni. Ke zvonění na poplach musela dát příkaz vrchnost. Bylo to její výhradní právo. Došlo-li ke zvonění bez příkazu, byli poďdaní trestáni peněžitými pokutami nabo odnětím zvonu.

Zvoněním se oznamoval příchod nebo přítomnost krále, vrchnosti. Zvonění je zde čestným vrchnostenským právem a zvuk zvonu se stává symbolem moci.

Důležitý byl také zvon "poplatkový". Jeho zvonění vyzývalo v určitý sváteční den k povinnému placení poplatku - pachtovného pánu pozemku. Oznamovalo se jím také, že výběrčí daní je připraven k přijetí peněz.

Známý byly také zvony tržní. Jimi se oznamoval počátek trhů. Před zvoněním nesmělo být počato s prodejem. Tržní zvon býval někdy umístován na pranýři. Při výročních trzích, kdy docházelo ke styku místních a cizích obchodníků, mělo zvonění za účel zvaní těchto cizinců. Často se před výročním trhem zvonilo po 14 dní před zahájením trhu. Tento zvyk se uchoval např. v Štýrském Hradci do konce 18. století. Během trhu platilo na tržišti zvláštní tržní právo.

Je tedy nutno rozlišit zvonění zvony kostelními a zvonění, které

nemá s kostelem nic společného. Zde pak jde výlučně o záležitost právní.

Jiná autorka¹⁷⁾ zabývá se nejnověji víšky a jejich právním významem.

Vychází z geografických map, ve kterých jsou označena místa, kde se užívalo určitých předmětů majících právní význam. Pokud jde o věchet (Wischl, původně z větví, později ze slámy), je znám jako právní znamení již v 13.století. Podobný význam měla i otep slámy (Schaub).

Ve svém počátečním vývoji byl však Schaub znakem panské a soudní moci. Autorka dokládá toto své tvrzení i básněmi W. von Eschenbach (1170-1220) - V jeho Willehamu (25,627) se mluví o zákazu vstupu na pole ve spojitosti s Wischem. V básni Parzival (146,20) uvádí von Eschenbach jako symbol královské moci Schaub.

Víšek měl různé funkce. Znamenal zákaz vstupu na pole, zákaz použití cesty, jako symbol výkonu soudnictví znamenal zabavení věcí; vyjadřoval svobodu trhu a výčepní oprávnění.

Pokud se trhu týče, někdy také oznamoval, že na místě, na kterém byl vyvěšen a po dobu vyvěšení byl povolen nákup pouze místním občanům, nikoliv cizincům.

Stejně jako věchet byl někde tržním znamením prut (Reis), korouhev, prapor a klobouk. Korouhve se postupem doby užívalo častěji než víšku. Znamením svobody trhu se stal také Markbrett, na kterém se oznamoval čas konání trhu.

Pozdní středověk rozlišoval Schaub jako znamení soudní pravomoci a panské moci, Hegewisch (háječku) jako znamení držby půdy a Wisch hlavně jako znamení tržních svobod.

Vývojem pak došlo k tomu, že vedle četných funkcí v právu nahrazoval věchet i otep slámy a háječku.

Otep slámy byla nejen znamením soudní a panské moci, ale při hořícím Schaubu docházelo někdy dokonce i k popravám (např. poprava loupežníků v Augšpurku). Při zapálené otepi slámy byli např. v Krakově křivopřísežníci vypovídáni z města.

Rychtářské právo a obecní obsílky jsou jako institut obecního zřízení v rámci pozemkově vrchnostenské organizace názorným dokladem uplatňování obyčejového práva. Jejich významem, vývojem, vzájemnými

¹⁷⁾ Ruth Schmidt-Wiegand, "Der Wisch" als Bann- und Verbotzeichen", in: Zeitschrift für Volkskunde, 64, 1968, str.203-222.

vztahy a teritoritálním rozšířením se u nás zabýval hlouběji jen Č. Zíbrt.¹⁸⁾ Uvádí, že na jubilejní výstavě r. 1891 v České chalupě byla vystavena rychtářská práva, která měla nejčastěji podobu ruky. Při popisu exponátů na Národní výstavě Československé r. 1895 se znovu zmiňuje o rychtářských právech a vedle nich o rukách a palicích (obsílkách) obecních.¹⁹⁾ Skutečnost, že se jak rychtářská práva tak obsílky vyskytovaly často v podobě ruky, ztěžovala jejich vzájemné rozlišení.

Rychtářská práva byla odznakem rychtářské pravomoci a hodnosti a v našich obcích se vyskytovala běžně. Obsílky sloužily k svolávání obecní hromady (obce). Někdy je posílali konšelé s rozkazem rychtáře o povinnostech robotních a platebních, o povinnostech úpravy cesty atp.

Ve Slezsku (na Opavsku) se obsílkám říkalo "kluky" obecní. Na Moravě existence obsílek není doložena. V Polsku se nazývaly kuly. Lužičtí Srbové měli heju obecní, která "chodila" zleva doprava a heju smrtelnou, která "chodila" zprava doleva. Poslední měla podobu černého kyje a oznamovala úmrtí v obci. U jižních a východních Slovanů byla obsílka pravděpodobně neznáma. Byla ale velmi rozšířena v západní Evropě.

Rychtářská práva a obsílky jsou u nás typickým institutem pozdněfeudálního zřízení. Mají však patrně staré kořeny v oznamovací technice už raného feudalismu. Podle Kosmy lucký kníže svolával hotovost tím, že posílal meč po celé krajině. Kníže Břetislav poslal podle téhož pramene r. 1039 po hradech z lýčí ukroucený provaz na znamení nástupu do zbraně. Lýčený provaz znamenal zároveň hrozbu pověšením v případě neuposlechnutí rozkazu.²⁰⁾

Funkci obsílky plnily nejdříve různé předměty (svou podstatou vlastně symboly), které naznačovaly již svou podobou, o jaký vzkaz resp. rozkaz se jedná (meč, popruh z lýčí, heja smrtelná). Ve Slezsku se posílal po obci dřevěný koník, což znamenalo, že obec má poslat vrchnosti potahy.

Rychtářské právo, právě jako odznak rychtářské moci pravděpodobně zprvu ztělesňovalo zároveň právo rychtáře svolat obec. Postupem do-

18) Č. Z í b r t, "Rychtářské právo, palice a kluka", Věstník král. společnosti nauk, 1896, VIII; t ý ž autor, "Rychtářské právo", Český lid, roč. 21, 1912, str. 51-52. - V a n ě ě k, l. c., str. 126, 127, 129.

19) Je třeba připomenout, že tuto problematiku zpracovávali u nás také R. H o r n á, V. H a v e l k o v á (v článku "Starodávná rychtářská práva a ferule", Nár. Věstník VII) a A. V á c l a v í k v práci "Slovenské palice", Matice slovenská 1938. Ve Václavíkově knize se nachází mj. vyobrazení rychtářského práva z Čataje s letopočtem 1714. Zajímavé je, že toto rychtářské právo (palice) má na horním konci svíčku. Autor přináší také některé poznatky o rychtářských lopatkách. Nosili je tzv. polní rychtáři, dozírající na poli a trestali jimi viníky přímo na místě.

20) V. V a n ě ě k, Počátky práva a státu v Československu, Praha 1946, str. 128; t ý ž autor, Prvních 1000 let, 1949, str. 107 (tzv. víť).

by začalo v některých místech plnit i funkci obsílky.²¹⁾ Protože ale rychtář potřeboval²²⁾ rychtářské právo jako odznak své pravomoci při výkonu úřadu, přestalo ho být užíváno jako posílacího znamení. Místo něho se začalo používat palice, hůlky nebo cívky. Časem se jednoduchý tvar obsílky měnil. Stávala se svým zpracováním a výzdobou bohatší a vnější formou (ruka) připomínala rychtářské právo.

Skutečnost, že rychtářské práva a později i obsílky se často vyskytovaly v podobě ruky, svědčí o jejich vzájemném vztahu, o tvarovém ovlivnění obsílky rychtářským právem. Je to i důkazem mimořádného významu ruky v právu. V případě obecní obsílky má právní význam její uchopení, které znamená, že dotyčný převzal vzkaz nebo rozkaz.

Když se rozšířila znalost písma, připevňovaly se na obsílku (např. voskem) písemné vzkazy a rozkazy, nebo se zastrkovaly svinuté do otvoru ruky. Je tu analogie s holí posla (vyslance) jak se vyskytovala v pozdním středověku. Tato hůl bývala bohatě zdobená a na konci mívala vidlici, do které se umisťovalo poselství. Zpráva z r. 1559 mluví o tom, že vyslanec dánského krále měl právě takovouto hůl.²³⁾

Se zánikem pozemkové vrchnostenské organizace zaniká u nás i institut rychtářských práv a obsílek. K jeho historickoprávnímu osvětlení bylo by žádoucí nově se zabývat zvláště výskytem hole a jejího významu v právu.²⁴⁾ Bylo by třeba i vypracovat dokumentaci o výskytu rychtářských práv a obsílek v našich muzeích a provést jejich srovnání. Přitom by bylo vhodné nevázat se jen na území Československa.

Již zmíněný W. Maisel se ve svém článku²⁵⁾ zabývá trestními nástroji, které byly nejčastěji používány v období 16. až 18. století. Změřuje se převážně na nástroje užívané na polském území. Uvádí také některé trestní nástroje, které v Polsku nebyly známy. Zmiňuje se o jejich užívání v jiných zemích a o místech, kde jsou nyní uloženy.

Autor si neklade za úkol podat vyčerpávající seznam trestních ná-

21) Dokladem toho jsou např. rychtářská práva z muzeí v Ružomberku a v Martině. Jsou na jedné straně opálena od plamene a pečetního vosku. Voskem se připevňovaly písemné vzkazy (rozkazy) na rychtářská práva resp. obsílku.

22) P. D o b š i n s k ý, Prostonárodné obyčaje, pověry a hry slovenské, T. Sv. Martin 1880. Dobšinský uvádí, že rychtář nesměl vykonávat svůj úřad bez rychtářského práva. Dále říká: "Že palica bývala kedysi znakom predevšetkým úradnej hodnosti, možno badať z odpovedí niektorých starých dedinčanov. Korytárski občania, keď sa ich spýtate, kam náležie domovskou príslušnosťou, odpovedia: "pod palicu do Korytárok..."

23) C. B o r c h l i n g, citováno výše v textu.

24) Přínosem v tomto směru jsou práce J. V a c h o v é, Slezské muzeum, Opava, A. M i e r z y ň s k í, "Nuncius cum baculo". Studium archeologiczne o krzywuli, Wisla IX.

25) Witold M a i s e l, Dawne narzędzia wykonywania kar, separát z Czasopismo Prawno-hist., 1969, str. 695-710.

strojů. Vzhledem k současnému stavu výzkumů by to bylo předčasné. Studie se netýká nástrojů používaných při tortuře. Všímá si z trestních nástrojů pouze nástrojů přenosných. Nezabývá se tedy např. pranýři nebo šibenicemi. Touto prací navazuje autor na svůj článek týkající se právní archeologie a doplňuje jeho systematiku.

Rozděluje trestní nástroje zpracované ve své studii do čtyř skupin.

a) trestní nástroje jimiž se provádí výkon trestu smrti (meče, sekery, hřebíky, kola, pytle sloužící k utopení delikventa).

b) trestní nástroje používané k zmrzačení odsouzených (sekery, nože, kleště, háky, železné drápy a hřebelce, jimiž byla odsouzenému odírána kůže).

c) trestní nástroje pro výkon trestu difamujících (nástroje k vypalování zneucťujících znamení, potupné masky a koruny, nůžky na stříhání vlasů, kameny hanby, tzv. housličky, různé druhy karabáčů, podoby zločinců, které byly věšeny na šibenice).

d) trestní nástroje sloužící k výkonu trestu odnětí svobody (pouta, železné obojky nazývané kuny nebo lišky). Tyto trestní nástroje by mohly být případně někdy zařazeny do skupiny nástrojů difamujících.

Autor se každým z uvedených trestních nástrojů zabývá podrobněji. Uvádí druhy deliktů pro který ten či onen trestní nástroj byl nejčastěji používán. Snaží se osvětlit původ jednotlivých trestních nástrojů. Na př. katovský meč se vyvinul z gotického meče válečného.

Podle společných charakteristických znaků provádí autor typologii jednotlivých trestních nástrojů. V případě katovského meče rozlišuje mj. meče s ostřím na jedné straně a meče s ostřím na obou stranách. Dále jsou meče s obrázky nebo nápisy na čepeli vztahujícími se k výkonu trestu (šibenice, sekera). Na některých mečích bývá zobrazena bohyně spravedlnosti Iustitia. Jiné meče jsou bez těchto obrázků a nápisů. V tomto případě je někdy těžké odlišit je od meče válečného.

Za zmínku stojí, že při používání pytlů k utopení delikventa, není v Polsku doloženo, na rozdíl od práva římského, saského a také na rozdíl od Caroliny, že by se k delikventovi přikládal kohout, pes nebo opice (symbolický význam, vyobrazení se nacházejí v zákoníku Lex Sali-ca).

Zajímavé je též používání hřebíků na těle delikventa po výkonu trestu smrti. Hřebík byl vrážen do hlavy popraveného, aby se zamezilo navrácení ducha mrtvého do světa živých jako upíra (není souvislost se zámky v čelistech¹⁴) nalezenými na území ČSSR?).

FÜR EINE SYSTEMATISCHE ENTFALTUNG DER TSCHECHOSLOWAKISCHEN RECHTSARCHÄOLOGIE

Karolina Adamová

(Zusammenfassung)

Der Artikel über die Hilfswissenschaft und Bestandteil der Rechtshistorie - die Rechtsarchäologie - wurde unter der Leitung von Professor Dr. Václav Vaněček in einem wissenschaftlichen Kreis von Studenten ausgearbeitet. In der Einleitung wird dargelegt, dass während in den humanistischen Wissenschaften, also auch in der Rechtshistorie, meistens textgebundene Erscheinungen behandelt werden, Gegenstand der Rechtsarchäologie sind unmittelbar die materiellen Rechtsgegenstände der Vergangenheit. Den Forschungskreis und die Aufgaben dieser Wissenschaft hat als erster der deutsche Forscher Karl Amira umschrieben.

Die Studie befasst sich mit hervorragenden Repräsentanten der Rechtsarchäologie in den verschiedenen Ländern. Ein weiterer Teil des Artikels ist der Entwicklung der Rechtsarchäologie in der Tschechoslowakei gewidmet. Hier können ihre Anfänge schon in das 17. Jh. versetzt werden.

Für Zwecke der archäologisch-juristischen Forschung in der Tschechoslowakei können die archäologischen Rechtsquellen (Gegenstände, Objekte) in vier Gruppen eingeteilt werden: a) verfassungs- und verwaltungsrechtliche, b) vermögensrechtliche, c) strafrechtliche und d) prozessrechtliche (nicht strafrechtliche). Zu jeder dieser Gruppen werden demonstrativ einige typische rechtsarchäologische Gegenstände angeführt. Die Studie umreißt die hauptsächlichsten Perspektivaufgaben, vor welche sich jene wissenschaftliche Arbeiter gestellt finden, die sich in der Tschechoslowakei mit der Rechtsarchäologie zu befassen gedenken.

Zum Schluss wird über einige diesen Problembereich betreffende literarische Beiträge referiert, u. zw. namentlich: a) über die Frage der sog. eisernen Kühe (J. Blau, Die eisernen Opfertiere von Kohlheim, Zeitschrift für österreichische Volkskunde, Wien 1904, S. 129-140); b) über die Bedeutung von Glocken im Recht (R. Lippert, Glockenläuten als Rechtsbrauch, Freiburg im Breisgau, 1939); c) über die rechtliche Bedeutung des "Wisch" (R. Schmidt-Wiegand, Der "Wisch" als Bann- und Verbotzeichen, Marburg 1968, S. 203-222); d) über die Dorfrichterrechte und -vorladungen (namentlich Č. Zíbrt, Rychtářské právo, palice a kluka Věst-

ník král. společnosti nauk, 1896, VIII; derselbe Verfasser, Rychtářské právo, Český lid, 31(1912) S.51-52). Witold Maisel, Dawne narzedzia wykonywania kar, Sonderabdruck aus "Czasopismo Prawno-hist.", 1969, str.695-710.